

10. Палеха Ю.І. Культура діловодства в сучасних установах України: становлення, технологія, організація, керування: дис... канд. іст. наук. – К., 2005.
11. Закон Ради народних міністрів Директорії УНР про державну мову в Українській Народній Республіці від 1 січня 1919 р. // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. – Ф. 2208, оп. 2, спр. 2.
12. Накази по канцелярії Директорії УНР. 18 травня 1920 р. – 15 грудня 1921 р. // Там само. – Ф. 1429, оп. 2, спр. 5.

Анотація. Сокур Л.А. *Создание государства в период освободительной борьбы начала XX в. в контексте государственной политики в сфере делопроизводства. Рассмотрены основные этапы создания государства в период освободительной борьбы 1917–1921 гг. сквозь призму процессов делопроизводства украинских правительств; оперделены магистральные направления и приоритеты Центральной Рады УНР, гетьманата П. Скоропадского, Директории в сфере государственного строительства и их документальное отображение в начале XX в.*

Ключевые слова: *государствосозидающие процессы, Украинская Центральная Рада, Гетьманат П. Скоропадского, Директория, деловодные процессы, государственный язык, собственная система деловодства*

Summary. *Sokur L.A. State formation during liberating at the beginning of xx in the light of state policy in the sphere of workflow management. The question of the main landmarks of the liberation competition period in 1917–1921-s through the prism of the processes of businessment of young Ukrainian governments was regarded in this article; were determined major directions and priorities of the Central Rada UNR, P. Skoropadskyi hetmanship and Directory in the sphere of state formation and their documentary reflection in the beginning of the XX-th century.*

Key words: *state formation processes, Ukrainian Central Rada, P. Skoropadskyi hetmanship, Directory, the processes of businessment, the state language, personal system of businessment*

*Надійшла до редколегії 20. 04. 2010 р.
Затверджена до друку 10.06. 2010 р.*

Н.П. Гончарова

УДК 94(477)“1920”

ТЕОРІЯ “БОРОТЬБИ ДВОХ КУЛЬТУР”: ДИСКУСІЯ ТА ЇЇ НАСЛІДКИ У КОНТЕКСТІ ВЗАЄМИН МІСТА Й СЕЛА УСРР (1920-ті рр.)

Стаття присвячена малознаній навіть серед дослідників полеміці навколо “теорії боротьби двох культур”, яка відбувалася в 1920-х рр. Робиться висновок, що всупереч намірам авторів “теорії” – комуністичних ідеологів – вона позитивно позначилася на процесі українізації, що невдовзі перетворилася на справу всього свідомого українства.

Ключові слова: *культура, теорія, ідеологія, нація*

Неоднорідність національного складу українського суспільства, диспропорції між культурними рівнями сільських і міських мешканців, низький рівень грамотності населення, обмаль професійних кадрів, слабкість матеріальної бази, недостатність фінансування, конкуренція з боку російських культурних впливів, а також потреба вести боротьбу з виявами великодержавного російського шовінізму – все це створювало значні перешкоди на шляху творення української культури в 1920-і рр. Ускладнювало ситуацію й те, що, внаслідок проведення впродовж кількох століть русифікаторської політики в Україні, її міста були здебільшого деукраїнізовані. Натомість села зберегли своє етнонаціональне обличчя: мову, традиції, так би мовити, ментальний колорит.

Усі ці чинники треба було врахувати керівництву республіки для вироблення обґрунтованої національно-культурної політики. У пошуках виходу зі складного становища у правлячій компартії (а пізніше серед широких кіл інтелігенції) точилися дискусії, на яких розглядався широкий спектр питань: від проблем, що обмежувалися виключно сферою культури, до власне політичних питань. Учасники цих дискусій висловлювали різні погляди на розгортання культуротворчих процесів у радянській Україні. Частина з них відстоювала

потребу справді вільного розвитку української культури й надання їй низки преференцій з боку влади, інші – прагнули повернути її в старе русло русифікації, прикриваючи свої дії інтернаціоналістськими гаслами та положеннями із надуманих "теорій" суспільного розвитку. У такий спосіб вирішувалася доля майбутнього української культури.

Однією з найзапекліших дискусій, що точилася протягом 1920-х рр. і наклала свій відбиток на весь культуротворчий процес цього періоду, була полеміка навколо "теорії боротьби двох культур" [1]. Джерела цієї "теорії" варто шукати у висловлюваннях відомого російського "прогресиста" Петра Струве, який у ряді статей, надрукованих у 1911–1912 рр., сформулював її головні положення. Основою його поглядів було тверде переконання в тому, що Росія повинна бути національно-російською державою. Вважаючи українців і білорусів не окремими народами, а "російськими племенами" (це переконання П. Струве зберіг до кінця свого життя), він твердив, що в імперії існує лише одна єдина російська культура в тому розумінні, в якому взагалі можна говорити про культуру національну. Тому повністю заперечував українську та білоруську культури, наголошуючи, що постановка "великоруського" в один ряд з "малоруським" і "білоруським" означатиме ніщо інше як "навмисне/штучне створення культур" [2, 184].

Добре усвідомлюючи, що мова народу є становим хребтом національної культури, Струве проголошував російську мову мовою "загальноросійською" (на зразок грецької "койне"). Звідси виводив твердження, що "великорос" може бути культурним учасником національного життя й освіченою людиною, не розуміючи зовсім малоросійської мови, але "малорос", який не опанував російської мови – анальфабет у національному й державному відношенні [3].

Погляди П. Струве набули значного поширення серед російської інтелігенції, надто в Україні з прикметним для неї російським інтелектуально-культурним домінуванням у містах – форпостах асиміляційної політики. Помітну роль відігравав меркантильний бік піднятої проблеми, на що справедливо вказав М. Грушевський, який у своїй статті до Струве, підписаній псевдонімом "Українець", констатував: "Ви відчуваєте, що розвиток самостійної української культури певною мірою невігідний "російським" інтелігентам, і тому ця перспектива вам так неприємна" [3, 14].

Живучість зазначених поглядів і їхній подальший вплив на перебіг українського культуротворчого процесу зумовило подібне нігілістичне ставлення до української культури значної частини соціал-демократів. Наслідком цієї "трансляції" стало виникнення такого культурно-політичного явища в революційно-демократичному русі як люксембургіанство. Початок йому поклала дискусія, що розгорнулася напередодні Першої світової війни між В. Леніним і Р. Люксембург щодо права націй на самовизначення. Звинувативши Леніна у потуранні українському націоналізмові, Люксембург безапеляційно заперечувала наявність будь-яких засад для українського національно-визвольного руху, вважаючи його звичайною вигадкою, забавкою буржуазних інтелігентів, без найменшого коріння в господарчих, політичних або духовних сферах, без будь-яких історичних традицій. Україна, на її думку, ніколи не була нацією або державою, власне позбавлена національної культури, крім "реакційно-романтичних віршів" [4, 140].

Згодом, із поширенням в Україні влади більшовиків її керівництво дотримувалося централізаторської великодержавної лінії, заохочувало русифікаторські тенденції у суспільному житті республіки. Ставлення ж владних структур до проблем розвитку національної культури ставало нігілістичним. У доповіді XII з'їздові РКП(б) Й. Сталін прямо вказував на те, що радянська влада до останнього часу була "владою руською". Імперські тенденції в культурному житті УСРР виявлялися у запровадженні відвертої "диктатури російської культури".

Національно-визвольний рух в Україні, який всупереч сподіванням більшовицького керівництва, не вщухав, а, навпаки, набував нових організаційних форм (чому сприяло виникнення нових українських політичних партій, які відстоювали ідею створення самостійної Української держави), призвів до першого серйозного перегляду більшовиками своєї політики. Свідченням цих змін стало прийняття в листопаді 1919 р. пленумом ЦК РКП(б) ленінської резолюції "Про Радянську владу в Україні", якою членів партії зобов'язували всіма засобами

“сприяти усуненню будь-яких перешкод вільному розвитку української мови і культури” [5, 8]. Проте, знадобляться роки збройної боротьби, низка рішень вищих органів влади в Україні та центрального московського керівництва, щоб досягнути певних позитивних змін у свідомості партійних і радянських кадрів, аби декларована українська радянська державність поступово набуде відносного наповнення (якого вона за роки більшовицької влади так ніколи й не досягне), а українська мова і культура свого державного статусу.

Національні зрушення, що намітилися в політичному та культурному житті України, не могли не викликати спротиву тих, хто намагався проводити на Україні стару імперську політику. 17 березня 1923 р. на шпальтах газети “Коммунист” зі статтею “Деякі питання партійного з’їзду” виступив другий секретар ЦК КП(б)У Д. Лебедь. Саме завдяки цій публікації українська версія люксембургіанства дістала назву “теорії боротьби двох культур”. Провідною думкою було те, що “для комуністів-інтернаціоналістів національного питання в принципі не існує”. Проте йому варто приділяти увагу, виходячи з того, що в Росії є велика кількість “відсталих націй”. Останні потребують допомоги радянської влади “для підвищення їхнього культурності і політичного зростання”, перетворення в “передові нації, які будуть позитивно впливати на процес побудови нового суспільства” [6].

Д. Лебедь так характеризував становище в культурному житті УСРР: “Ми знаємо теоретично, що неминуча боротьба двох культур. У нас в Україні, через історичні обставини культура міста – це російська культура, а культура села – українська. Жоден комуніст і справжній марксист не може сказати, що “я стою на позиції перемоги культури української”, якщо тільки ця культура буде затримувати нам поступальний розвиток”. Лебедь закликав партію (хоча, як він вважав, вона таки стоїть на боці міської, пролетарської культури) у цій боротьбі тримати нейтралітет, нехай, мовляв, переможе вища культура. За логікою “світового об’єднання” – цілком пристойна теорія. Бо як інакше сполучити націю, її мову з теорією класової боротьби, яку сповідували більшовики? Отже, правильна політика партії, на думку Лебеда, існувала. Це була політика українізації, яку головний партійний ідеолог УСРР розглядав як вимушений засіб. Погодитись на неї треба було, тому що “соціалістичне будівництво”, “світове об’єднання” мали більшу вагу і значення, ніж тимчасові мовні поступки “відсталим селянам”. До того ж здійснювати українізацію, за Лебедем, потрібно було так, щоб вона не стала самоціллю, не вплинула на партію, на робітничий клас.

Стаття, один із розділів якої мав заголовок “Національний момент” вийшла з друку за підписом Д. Лебеда. Тож авторство “концепції боротьби двох культур” більшістю дослідників визнається за ним. Водночас у науковій літературі можна знайти твердження, що у Лебеда і його теорії були попередники. До них належав Г. Зінов’єв. Інколи також називають Л. Каменєва й А. Луначарського. Отож, Лебедь писав, що “боротьба двох культур” теоретично неминуча. Можливо, ця теорія походила зі спадщини, яку залишили засновники марксизму-ленінізму. У полеміці на сторінках газети “Коммунист” секретар ЦК КП(б)У закидав наркомуні освіти республіки О. Шумському, що той не знає, звідки він “її викопав”. Вона ж бо “впливає від азбучної марксистської істини, що уся історія боротьби класів, уся історія розвитку продуктивних сил – це історія боротьби двох культур” [7, 851]. Далі Лебедь радив опоненту звернутися безпосередньо до праць К. Маркса, Ф. Енгельса, В. Леніна.

Потрібно зазначити, що теоретичну основу міркувань Д. Лебеда можна простежити в ранніх висловлюваннях більшовицьких лідерів. Наприклад, у своєму виступі на V Всеукраїнській конференції КП(б)У в листопаді 1920 р. Г. Зінов’єв заявляв: “Зробити так, щоб ніхто не міг запідозрити, що ми хочемо перешкодити селянинові говорити українською мовою. Через ряд років переможе та мова, що має більші коріння, що життєвіша, культурніша”. Під “культурнішою” Г. Зінов’єв розумів, звичайно, російську мову. Саме Зінов’єву належить твердження, що більшовики байдуже ставляться до підтримки тієї чи іншої культури в Україні [7].

Проголосивши гасло боротьби двох культур, Д. Лебедь, хотів він того чи ні, цим самим прояснив, що ця боротьба в Україні триває вже давно. Тому виступ Лебеда і підтримка його частиною бюрократичного державного апарату спричинили зовсім інші наслідки, на які й не сподівався автор теорії. Як протियाга активізації русифікаторських елементів (одним із виявів якої став виступ Лебеда) відбулося згуртування певних українських кіл УСРР. Про

що дещо пізніше у своїй доповіді констатувала комісія ЦКК ВКП(б), яка займалася вивченням практики проведення національної політики в Україні. У доповіді йшлося, що комуністам і безпартійній інтелігенції упродовж кількох років доводилося вести жорстоку боротьбу проти посягань великодержавного російського шовінізму, за створення української культури. У процесі цієї боротьби між комуністами й безпартійною інтелігенцією відбулося зближення, яке в окремих випадках вилилося в братське єднання й навіть у підкорення комуністів безпартійній інтелігенції [7].

Один з чільних лідерів КП(б)У М. Скрипник назвав "теорію боротьби двох культур" абсолютно помилковою. Він відстоював положення про те, що "змикання" пролетаріату і селянства може бути досягнуто не через культуру, а лише шляхом гегемонії пролетаріату. Партія, радянська влада, державні органи повинні надавати підтримку в розвитку української культури, запровадженні української мови як засобу спілкування серед радянських службовців. Погляди М. Скрипника почасти поділяв Х. Раковський. Він підкреслював неприпустимість очікувати природньої українізації, бо, на його думку, чекати доведеться довго й "можна залишитися за бортом керівництва українським селянством" [8, 41].

Справді, основна боротьба з лебедівщиною розгорнулася не в кремлівських кабінетах, а таки в Україні. Найзапекліші сутички відбувалися на "літературному фронті". Починаючи з 1925 р. в Україні тривала так звана "літературна дискусія". Спочатку вона набрала суто художніх форм. Але згодом, порушені у її перебігу питання транспортувалися з літературних на політичні "рейки" і стали зачіпати проблеми та перспективи розвитку української культури в цілому.

Під час цієї дискусії сформувалися нові погляди, які в історичній літературі не зовсім коректно трактуються як "теорія боротьби двох культур в її українському варіанті". Теоретичні розробки їх містяться у творах М. Хвильового, статтях і виступах О. Шумського, а економічне обґрунтування – у працях М. Волобуєва.

"Хвильовізм" як культурна та політична течія, виник під час літературної дискусії 1925–1927 рр. Обговорювані питання, які мали специфічно літературний характер (літературні стилі, школи тощо) поповнювалися питаннями політичними (роль і місце різних суспільних груп в українському культурному будівництві, "теорія боротьби двох культур", теорія відродження нації та ін.). Відтак змінювалися політичні оцінки, зростала категоричність у висловлюваннях (від орієнтації на "психологічну Європу" до розриву з Москвою). Дедалі частіше погляди М. Хвильового розходилися з існуючою офіційною позицією. Особливо це виявилось у його ставленні до "теорії боротьби двох культур". М. Хвильовий заговорив "про конкуренцію" української та російської культур, він виступив проти "російського диригента", закликав орієнтуватися на Європу й висунув теорію "відродження нації". Цього було досить, аби ідейні опоненти назвали його погляди "українською шовіністичною модифікацією націоналістичної теорії Лебеда".

Критикуючи М. Хвильового за певний "український радикалізм", спробував дати об'єктивну оцінку поглядам письменника й тим обставинам, в яких розвивалася українська культура, О. Шумський. Це призвело до зворотного – його самого було зараховано до лав українських прихильників "теорії боротьби двох культур". Одним із головних аргументів для подібного висновку став виступ Шумського на засіданні Політбюро ЦК КП(б)У 12 травня 1926 р., де він, характеризуючи українсько-російські культурні взаємини, сказав: "Потрібно, щоб це змагання не перетворювалося у боротьбу двох культур, це можливо лише тоді, коли з сторони російської культури встановиться толерантне відношення до української... У протилежному випадку неминуча боротьба за ці права" [9].

Московськими опонентами Хвильового та його послідовників були передусім В. Ваганян та Ю. Ларін. Перший, цілком поділяючи погляди Д. Лебеда щодо теорії "боротьби двох культур", подав її в новій інтерпретації. Констатував, що боротьба за комунізм увійшла в таку стадію, коли національна культура виступає для неї, начебто, сильним гальмом. Тому закликав до найрішучішої боротьби з цією самою національною культурою. До речі, думки, висловлені Ваганяном, українці вже неодноразово чули у зовсім недалекому минулому. Досить згадати П. Струве, який твердив, що, поставивши поруч з російською культурою інші, створивши в країні численність культур, так би мовити, однакових на зріст – означає

витрату величезних сил і засобів, які могли б спрямовуватися не на національне розмноження, а на піднесення єдиної культури (російської, зрозуміло) взагалі.

Інший “захисник росіян” в УСРР – Ю. Ларін, виступивши на захист національних меншостей в Україні, права яких, на його думку, зневажалися, відмовляв у цих правах українському народові. Та й самі ці права меншостей у трактуванні Ларіна набували протилежного змісту: він не стільки піклувався про створення умов для становлення та розвитку національних культур (а варто зазначити, що в цей період на всіх з’їздах і конференціях, де розглядалося питання міжнаціональних відносин, саме Україну наводили як приклад його правильного вирішення), скільки його турбувало збереження “позицій” попередньої русифікації. Ларін виступав проти примусової, на його думку, “українізації” та “євреїзації” зрусифікованих українців та євреїв, обґрунтовуючи свою позицію тим, що вони є людьми російської культури, хоча “інших національностей” [10, 59].

Виступаючи проти форсованих, як він тлумачив, темпів українізації міського життя й, насамперед, проти українізації робітничого прошарку населення, Ларін тим самим свідомо відстоював збереження і навіть загострення суперечностей між селом і містом, між робітництвом і селянством. Як влучно підмітив В. Чубар, якби зауваження Ларіна були перенесені із теоретичної площини у практичну, то це могло б призвести до того, що пролетаріат будував би свою державу в межах України окремо від селянства.

Одним із опонентів “хвильовізму”, “шумськізму” та “волобуєвщини” виступав М. Скрипник. Його діяльність у процесі становлення української державності та української культури отримала різні, навіть діаметрально протилежні оцінки в історичній літературі. Варто зазначити, що погляди Скрипника на проблему сформувалися в боротьбі як із Лебедем, Ларіном й іншими провідниками ідей російського шовінізму, так і з Хвильовим, Шумським та їхніми послідовниками. Скрипник – один із не багатьох більшовицьких лідерів в Україні, який беззастережно повірив у демагогічні ленінські твердження, що стосувалися національної політики, й (на відміну від вождя) прагнув проводити їх у життя [11, 42].

М. Скрипник підходив до вирішення питань культурного будівництва із чітких класових позицій. Він наголошував, що є лише два шляхи побудови національної культури: пролетарський і буржуазний. Пріоритет класових інтересів перед національними – це і є той фундамент, на якому будується скрипникове положення про культуру. Воно ґрунтувалося насамперед на глибокій вірі у світову революцію, від якої Скрипник не відмовиться до кінця свого життя.

Отож, М. Скрипник виступив проти Лебеда, який вважав пролетарською тільки міську культуру. Він засудив Хвильового за те, що той національні інтереси ставив над класовими. Звідси гасло: “Не боротьба двох культур, а боротьба на два фронти”. Скрипник твердив, що до побудови національної культури можна підходити з двох боків: пролетарського або дрібнобуржуазного, в залежності від того, чи підтримати національну культуру, як пролетарську, чи підтримати її, навіть коли б вона була дрібнобуржуазною. Сам він, вважаючи, що лише пролетарськими шляхами може йти побудова української культури, був твердо переконаний, що лише в своїх українських формах може розвинутися культура в радянській Україні [11].

Новим поштовхом до розгортання дискусії навколо “теорії боротьби двох культур” стала публікація у московському часописі “Большевик” (1928 р., № 7) статті Д. Лебеда “Внимание идеологическому фронту”. Автор, звинувативши українців в тому, що саме вони витягають із архіва п’ятилітньої давності “теорію” (колись запропонованої самим Лебедем, який згодом неодноразово від неї відмовлявся, як від “явно помилкової”) і критикують її.

Опублікування статті не було випадком. “Фортецею українського націоналізму” більшовики завжди вважали село, а середовищем, яке його живило – заможне селянство. Саме в цей час розгортається колективізація села й боротьба за “ліквідацію куркульства”. Тому подібна публікація ідейно виправдовувала політику нищення українського села, прикриваючи її гаслами боротьби з українським націоналізмом.

У науковій літературі нерідко проводиться думка, що на VII Всеукраїнській партійній конференції шовіністична “теорія боротьби двох культур” зазнала гострого осуду, була аргументовано розвінчана. Погодитися можна, як свідчить наведений матеріал, тільки з

тим, що ця теорія була справді шовіністичною й що на її адресу висловлювалися критичні зауваження. Однак безперечно й те, що "теорія" набула поширення в Україні на початку 1920-х років серед значної частини тогочасних державних і партійних керівників. Виходячи з реальних відмінностей між урбанізованою культурою зрусифікованого міста і традиційною українською культурою села, прихильники "теорії" намагалися довести безперспективність і шкідливість політики українізації, виступаючи з відверто шовіністичних позицій [12, 24].

Відтак погляди Д. Лебеда та його однодумців як в Україні, так і поза її межами, стали закономірним розвитком поглядів П. Струве, ідей люксембургіянства, модернізованими до умов 1920-х рр. Відкрито не заперечуючи самого факту існування української радянської держави, прибічники "теорії", висуваючи ідеї про неповноцінність, нижчість української культури порівняно з російською, переваги інтернаціонального над національним, виступаючи проти політики коренізації, не лише пригальмовували державотворчий процес в республіці, а й сподівалися повернутися до старої імперської політики в її новітній модифікації.

Одним із найважливіших наслідків дискусії навколо "теорії боротьби двох культур" було те, що саме у такий спосіб досліджувалися проблеми культурного життя, проголошувалися й проходили певну апробацію нові цілі та завдання культурного будівництва, які знаходили своє практичне втілення в процесі проведення політики "українізації". Іншими словами, українізація, яка розроблялася у партійних кабінетах і починалася дещо декларативно, у процесі дискусії перетворилася на справу всього свідомого українства. Набравши обертів, вона інфільтрувалася до всіх сфер і прошарків українського суспільства. У цьому й полягає історичне значення дискусії, на що не сподівалися ініціатори/автори "теорії боротьби двох культур".

Література

1. Голубенко П. Україна і Росія у світлі культурних взаємин. – Нью-Йорк; Париж; Торонто, 1987. – 551 с.
2. Струве П. На разные темы // Русская мысль. – 1911. – № 1–2. – С. 184.
3. Струве П. Общерусская культура и украинский партикуляризм. Ответ украинцу // Русская мысль. – Москва, 1912. – Кн. 1.
4. Затонський В. Уривки з спогадів про українську революцію // Літопис революції. – 1929. – № 4.
5. Державний архів Вінницької області. – Ф. 965, оп. 1, спр. 34.
6. Лебедь Д.З. Некоторые вопросы партийного съезда // Комуніст. – 1923. – 17 березня.
7. Культурне будівництво в Українській РСР. Найважливіші рішення Комуністичної партії і Радянського уряду 1917–1959 рр. Зб. документів. – Т. 1. – К., 1980.
8. Скрипник М. Промова на ХП з'їзді РКП(б) // Національні моменти в партійнім і радянським будівництві. – Харків, 1923.
9. Шумський О. Ідеологічна боротьба в українському культурному процесі // Більшовик України. – 1927. – № 2. – С. 11–26.
10. Ваганян В. О национальной культуре. – Москва, 1927.
11. Скрипник М. Національна політика на Україні // Скрипник М. Статті й промови. – Харків, 1931. – Т. 2.
12. Хвиля А. До розв'язання національного питання на Україні. – Харків, 1930.

Аннотація. Гончарова Н.П. Теорія "боротьби двох культур": дискусія і її наслідки в контексті взаємозв'язків міста і села УСРС (1920-е гг.). Стаття посвячена малоизвестной даже среди исследователей полемике о "теории борьбы двух культур", которая состоялась в 1920-х гг. Делается вывод, что вопреки намерениям авторов "теории" – коммунистическим идеологам – она положительно повлияла на процесс украинизации, что вскоре превратилась на дело всего сознательного украинства.

Ключевые слова: культура, теорія, ідеологія, нація

Summary. Goncharova N.P. Theory of "confrontation of two cultures": discussion and its consequences within context of relations between town and village in USSR (1920th). The article is devoted to the polemics about the "theory of two cultures struggle", which took place in 1920 years and was little known even among the investigators. The conclusion is drawn that notwithstanding the intentions of the "theory" authors – communist ideologists – it positively designated the process of Ukrainization and turned into the point of all conscious Ukrainians.

Key words: culture, theory, ideology, nation

Надійшла до редколегії 15. 03. 2010 р.

Затверджена до друку 10.06. 2010 р.